

10. Leonova, L.Ju. (2002). Pre-emptive right to purchase: history of origin, exercise and protection. *Zakonodatelstvo*, 9, 18-26. [in Russian].
11. Dzhaparidze, S.A. (1956). *Inheritance by law in Soviet civil law*. Extended abstract of candidate's thesis. Tbilisi [in Russian].
12. Fursa, S.Ia., & Fursa, Ye.I., & Klymenko, O.M., & Rabovska, S.Ia., & Karmaza, L.O. et al. (2007). *Inheritance law: Notary. Advocacy. Court: Science. - practice. way*. Kyiv: Vydavets Fursa S.Ia. [in Ukrainian].
13. Family Code of Ukraine. (2002, January 10). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].
14. Romovska, Z.V. (2003). *Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary*. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure» [in Ukrainian].
15. Decision of the Dnipropetrovsk district court in the case № 2-6799/11. Retrieved from: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36360837> [in Ukrainian].
16. Fursa, S.Ia., & Fursa, Ye.I. (2002). *Inheritance law. Theory and practice: a textbook*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
17. Zhylinkova, I.V. (2009). *Current issues of inheritance law of Ukraine: materials for the seminar*. Kherson: Ksylon [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.12.2019

УДК 347.91/95

Лабань Олена Олексіївна,
 головний спеціаліст відділу розгляду
 звернень та надання публічної інформації секретаріату
 Касаційного адміністративного суду апарату Верховного Суду
 e-mail: laban2003@ukr.net

ПРАВОВА ПРИРОДА СПРОСТУВАННЯ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ВІДПОВІДАЧА ПРОТИ ПОЗОВУ

У дослідженні визначаються особливості спростування як основного засобу захисту відповідача проти позову. Автор визначає спростування як необґрунтовану доказами незгоду відповідача з визначеними у позовній заяві позивачем вимогами, доказами, поясненнями, наданими позивачем та/або іншими учасниками цивільного процесу. Спростування правових доводів може стосуватися посилань позивача на нормативні правові акти, їх зміст, значення та застосування в конкретному випадку. Специфіка спростування проявляється у тому, що як у випадку, коли відповідач не спростовує позовні вимоги, так і у випадку, коли він повідомляє таке спростування, досить часто воно не підкріплюється жодними мотивованими поясненнями і може лише виражати особисте ставлення відповідача до заявленого позову.

Автор зауважує, що судова практика свідчить про те, що використання спростування може носити як теоретичний, так і практичний характер, оскільки його застосування може сприяти поданню доказів. Автор наголошує, що відповідач може застосовувати з різних міркувань: недостатність знань про можливості захисту своїх прав та інтересів в суді, неможливість отримання доказів, невідповідність до процесу.

В ході дослідження автор виокремлює такі основні напрямки дослідження спростування як засобу захисту відповідача проти позову: віднесення спростування до матеріально-правової складової заперечення проти позову; заперечення доцільності виокремлення спростування як засобу захисту відповідача; визначення спростування самостійним засобом захисту відповідача.

Автор наголошує, що спростування доцільно вважати первісною реакцією відповідача, який не погоджується із заявленими позивачем вимогами або ж доказами, наданими іншими учасниками процесу. В майбутньому така реакція може посилюватись поданням доказів, що призводить до трансформації спростування в заперечення, зустрічний позов, або може призвести до задоволення обґрунтованих вимог позивача.

Ключові слова: відповідач, цивільний процес, захист, позивач, судовий розгляд, засоби захисту, спростування, заперечення.

Laban O. THE LEGAL NATURE OF THE OBJECTION AS A REMEDY FOR THE DEFENDANT AGAINST THE CLAIM

The research identifies the features of denial as the main means of defense of the defendant against the claim. The author defines the denial as unfounded evidence of the defendant's disagreement with the plaintiff's claims, evidence, explanations provided by the plaintiff and/or other participants in the civil proceedings. The denial of legal arguments may relate to the plaintiff's references to normative legal acts, their content, meaning and application in a particular case. The specificity of the denial is manifested in the fact that both in the case where the defendant does not refute the claims, and in the case where he reports the following denial, it is often not supported by any reasoned explanation and can only express the defendant's personal attitude to the claimed claim.

The author notes that the jurisprudence shows that the use of denial can be both theoretical and practical in nature, as it can facilitate the presentation of evidence. The author notes that the defendant may apply for various reasons: lack of knowledge about

the possibilities of protecting his rights and interests in court, impossibility of obtaining evidence, lack of preparation for the process.

In the course of the study, the author identifies the following main areas of the denial study as a means of protecting the defendant against the claim: attribution of the denial to the substantive component of the objection to the claim; objecting to the appropriateness of allocating denial as a means of protecting the defendant; the definition of denial by an independent means of protection of the defendant.

The author argues that it is appropriate to consider the denial to be an initial reaction of the respondent who does not agree with the plaintiff's claims or evidence provided by other participants in the proceedings. In the future, such a reaction may increase the presentation of evidence, which translates the objection into a denial, a counterclaim, or may lead to the satisfaction of the plaintiff's reasonable claims.

Key words: defendant, civil proceedings, defence, plaintiff, court proceedings, remedies, objection, denials.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що на сьогодні важливим є напрацювання ефективних та дієвих способів не тільки реалізації цивільних прав, але й механізмів захисту, у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання. Серед таких прав вагоме місце відіграє право на судовий захист як в матеріальному, так і в процесуальному сенсі. З цієї причини на перший план виступають питання не тільки ефективного правового регулювання правового статусу учасників цивільного процесу, але й наділення таких учасників відповідними засобами захисту своїх інтересів у суді.

Традиційними для науки цивільного процесуального права є дослідження процесуального статусу позивача, водночас ролі та повноваженням відповідача приділяється значно менша увага, хоча останній так само наділений не забороненими законами засобами захисту свої прав і свобод від порушень і протиправних посягань, в тому числі це стосується процесуальних засобів захисту, що характеризуються своєю динамічністю та різноманітністю вибору і наслідків їх застосування. Саме спростування є одним із важливих засобів захисту відповідача в цивільному процесі, який він може застосовувати протягом усього розгляду справи, незважаючи на те, що такий засіб не отримав загального визнання серед науковців та практиків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику захисту прав сторін загалом та відповідача зокрема в тій чи іншій мірі досліджувалось такими процесуалістами, як Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Г. Д. Васильєва, Н. М. Васильченко, А. М. Єлістратова, І. С. Комаров, Н. І. Клейн, І. П. П'ятилетов, Н. М. Трашкова, В. В. Ярков тощо.

Однак, спростування як особливий засіб захисту відповідача, по суті не був досліджений, незважаючи на те, що на рівні із запереченнями може слугувати надійним та ефективним засобом захисту відповідача на будь-якій стадії судового розгляду.

Метою статті є визначення правової природи спростування як процесуального засобу захисту відповідача та відмежування його від інших засобів захисту в межах цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист прав та інтересів відповідача можна визнати цілеспрямованою діяльністю відповідача в умовах правового конфлікту, який виникає і розвивається в межах позовного провадження. Науковці неодноразово звертались до класифікації засобів захисту відповідача проти позову. До основних засобів захисту відповідача, авторами зараховуються спростування, заперечення та зустрічний позов [1, с. 12; 2, с. 38].

Як зазначав Н.Т. Арапов, щодо визнання спростування самостійним засобом захисту відповідача в науковій літературі є різні погляди, однак, більшість процесуалістів вважають, що відповідач може захищатися і спростуванням, що базується на фактах, які його обґрунтовують [3, с. 33]. А.Ф. Клейнман дотримувався тієї ж позиції, вказуючи, що якщо відповідач спростовує пред'явлену позовну вимогу, то обов'язок довести факти, що лежать в основі позову, покладатись власне на позивача. Але відповідач має право, не обмежуючись спростуваннями, надати мотиви спростування позову. Таке мотивоване спростування при відсутності вимоги відповідача до позивача автор називає запереченням [4, с. 161]. Спростування як засіб захисту згадується також М.Г. Авдюковим [5, с. 39], В.П. Воложаніним [6, с. 142] тощо [7-8].

Відповідно до ч. 2 ст. 227 ЦПК України [9] відповідач у вступному слові може викласти свої заперечення, у зв'язку із чим в рішеннях суду вказується на наявність чи відсутність заперечень з боку відповідача щодо предмета спору. Варто зазначити, що як у випадку, коли відповідач не спростовує позовні вимоги, так і у випадку, коли він повідомляє таке спростування, досить часто воно не підкріплюється жодними мотивованими поясненнями і може лише виражати особисте ставлення відповідача до заявленого позову. Огляд практики вирішення судами цивільних справ показує, що використання відповідачем такої позиції в процесі досить поширене.

По суті запереченням проти заявлених позовних вимог є заперечення або спростування фактів, закладених в основу позову або правового висновку, якого дійшов позивач (відповідач заперечує проти фактичної або правової обґрунтованості позову). Беручи до уваги таку обставину, матеріально-правові заперечення можна класифікувати на: заперечення фактів і правових доводів і спростування.

До спростування фактів відповідач вдається у випадках, коли позивач не подає доказів підстави позову. Спростування правових доводів може стосуватися посилань позивача на нормативні правові акти, їх зміст, значення та застосування в конкретному випадку. Відповідач має право вказати на неправильне обґрунтування позивачем своїх вимог, обмежуючись при цьому спростуванням факту або правових доводів.

У науковій літературі зустрічається точка зору про те, що відрізнити спростування від інших засобів захисту без виокремлення його як самостійного, варто у зв'язку із тим, що спростування не може бути подано у

формі клопотання, оскільки останнім за своєю правовою природою висловлюється прохання або вимога, а спростування позову вимогою або проханням бути не може [10]. Не відкидаючи правильності цього твердження, варто погодитись із точкою зору Н.М. Трашкової про те, що спосіб об'єктивування того чи іншого засобу захисту не є основоположним при визначенні їх сутності [7, с. 142]. Крім того, ми вважаємо, що спростування досить часто може призводити до того, що відповідачем може бути подано клопотання, яким не оскаржуються позовні вимоги прямо, але вказується на інші обставини. Так, до прикладу, поширеною є практика, коли відповідач не погоджується із розірванням шлюбу і звертається до суду із клопотанням про надання подружжю часу на примирення без надання обґрунтованих підстав для незадоволення позовних вимог.

Вказане дає підстави припускати, що неподання клопотання поряд із невизнанням позовних вимог дозволяє ідентифікувати реакцію відповідача як спростування. Також варто вказати, що у науковій літературі фактично не зустрічаються посилання на те, що спростування як засіб захисту відповідача може стосуватись не тільки самих позовних вимог, але й пояснень та доказів, що надаються іншими учасниками процесу. Хоча на практиці можуть зустрічатись випадки, коли відповідач лише заперечує на факти, викладені іншими учасниками процесу, не погоджуючись з ними, але не спростовуючи їх. Можливість надання пояснень щодо фактичних обставин, викладених іншими учасниками процесу передбачена нормами ЦПК України (ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 227 ЦПК України тощо).

Також варто відзначити, що у юридичній літературі висловлювалися різні точки зору щодо доказового значення спростування та його важливості для вирішення справи по суті. Так, наприклад, А. О. Добровольський та С.А. Іванова вказували на відсутність при спростуванні посилань на факти і докази, що обґрунтовують це заперечення [11, с. 116]. К.І. Малишев вказував, що у зв'язку із спростуванням у справі відсутній «новий шар» фактів і доказів [12, с. 265, 266]. На думку Г.Д. Васильєвої, спростування позову, яке не містить ні юридичних, ні фактичних доказів, є, як вказує автор, «голим» [13, с. 115-116]. Необхідно погодитись з точкою зору Н. М. Трашкової про те, що основною причиною відсутності єдиної думки серед дослідників з цього питання, перш за все, є відмінність в розумінні змісту «обґрунтування» позиції, що заявляється учасником спору [7, с. 143]. З викладених вище точок зору можна зробити висновок, що обґрунтуванням незгоди відповідача з позовом називаються і докази, і юридичні факти, і доводи.

Варто зазначити, що вітчизняна наукова думка не виділяє взагалі такого засобу захисту як спростування, що, швидше за все, пов'язано із проблемами тлумачення та перекладу юридичної термінології, в тому числі при перекладі наукової літератури з російської на українську мову.

Якщо розглядати усю сукупність наукових поглядів щодо спростування, то варто зазначити, що такі погляди доцільно поділити на три напрямки: 1) віднесення спростування до матеріально-правової складової заперечення проти позову; 2) заперечення доцільності виокремлення спростування як засобу захисту відповідача; 3) визначення спростування самостійним засобом захисту відповідача.

Як переконує А.М. Єлістратова, спростування позову є самостійним і досить ефективним засобом захисту відповідача проти позову. Автор розрізняє спростування позову як засіб захисту, доступний тільки відповідачу, і спростування факту, яке може бути використане будь-яким учасником цивільного процесу. Спростування позову може бути простим, зводиться до неаргументованого, невмотивованого невизнання позову відповідачем. Однак можливим, на думку авторки, є і мотивоване спростування, що полягає у вказівці суду на недоведеність позову [7, с. 94].

На нашу думку, не варто стверджувати, що спростування недоцільно визнавати окремим засобом захисту відповідача тільки на підставі того, що за допомогою лише такого засобу відповідач не може домогтись вирішення конфлікту з бажаним для нього результатом. Також не варто зупинятись на тому, що використання спростування не може слугувати відповідачу в досягненні його мети участі в цивільному процесі – вирішення правового конфлікту.

Варто зазначити, що по суті, зважаючи на презумпцію невинуватості, притаманну для цивільного процесу, для правильного вирішення справи фактично не потрібно поєднання недоведеності вимог позивача і доведеності заперечень відповідача або доведеності вимог позивача і недоведеність заперечень відповідача. Мова повинна йти лише про те, чи обґрунтованими є вимоги позивача.

Як ми вже зазначали вище, відповідач має право вказати на неправильне обґрунтування позивачем своїх вимог, обмежуючись при цьому спростуванням факту або правових доводів. Звичайно зміст поняття «обґрунтування» позиції в цивільному процесі (в тому числі, і позиції відповідача щодо позову) є досить визначеними, в тому числі законодавчо. Уникнути розбіжностей з цього питання варто шляхом звернення до категорій доказування і доказів. Доказуванням охоплюється процесуальна діяльність як учасників цивільного процесу по обґрунтуванню заявленої позиції в спорі. Аналіз законодавчого та доктринальних визначень доказування і доказів дозволяє припустити таку послідовність діяльності відповідача щодо обґрунтування своєї позиції у зв'язку із позовом: спочатку відповідач вказує в загальному на свою позицію; надалі відбувається спростування позовних вимог, або ж погодження з ними. Заява такої спільної позиції відповідача може як супроводжуватись обґрунтуванням, так і не мати його, в якості підстав виступають ті чи інші обставини, достовірність яких встановлюється на основі фактів, відомості про яких представлені в формі доказів, причому докази – є єдиною допустимою формою подання інформації в процесі розгляду спору судом [7, с. 144]. На підтвердження такої позиції варто навести ч. 1 ст. 81 ЦПК України, яка визначає, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Звідси очевидним є

висновок про первинність висловлення відповідачем незгоди з позовом, що може супроводжуватися поданням підстав, а може і не супроводжуватися. У першому випадку, подання таких підстав обов'язково повинні супроводжувати докази, що їх підтверджують. Зважаючи на викладене, варто говорити про те, що неподання доказів не варто розглядати як можливий критерій, що розмежовує спростування та інші засоби захисту відповідача (зокрема, заперечення), оскільки первісним є неподання підстав позиції незгоди з позовом, а неподання доказів є вже наслідком останнього. Вказівка на будь-яку підставу вираженої позиції незгоди з позовом виключає розсуд сторони стосовно питання подання доказів, оскільки починає діяти обов'язок доказування, що передбачений законодавством.

В цьому випадку, зважаючи на наявність терміну «заперечення» у вказаній вищій нормі ЦПК України, варто зробити застереження, що у цьому випадку терміни «вимога» і «заперечення» вживаються в значенні вираження антагоністичних позицій позивача і відповідача в процесі. Якщо вважати інакше, припускаючи, що йде мова саме про спростування як засіб захисту відповідача, передбачений нормами ЦПК України, то при використанні інших засобів захисту відповідача (зокрема, зустрічного позову), обов'язок доказування у відповідача не виникає.

А.М. Єлістратова обгрунтовано ставить питання про те, якщо спростування здатне «трансформуватися» у заперечення (і навіть в зустрічний позов), то чи може заперечення чи зустрічний позов трансформуватися в спростування? [8, с. 62]. На практиці звичайно можуть виникати ситуації, коли відповідач не може довести підстави своїх заперечень. Тоді недоведене заперечення за своїм значенням і сутністю фактично наближається до спростування. Однак, але якщо в основу розмежування вказаних понять покласти саме ненаведення підстав для заперечення, то недоведеність підстав заперечення не може його перетворити на спростування, тоді заперечення залишається лише необгрунтованим запереченням проти позову. Також варто нагадати, що спростування може стосуватись не тільки безпосередньо позову, але й будь-яких юридичних фактів, наведених іншими учасниками цивільного процесу.

Спростування, на нашу думку, може слугувати джерелом додаткових обгрунтувань позивачем чи іншими учасниками процесу своїх доказів та пояснень, що в кінцевому рахунку може посприяти зміні результатів розгляду справи, або ж наданні тих доказів, щодо яких згодом буде застосовано інші засоби захисту відповідачем. Тим більше не варто говорити про те, що встановлення в законодавстві можливості вирішення правового конфлікту в результаті застосування спростування, по суті, означало б виникнення правових наслідків на підставі безпідставних, бездоказових тверджень відповідача щодо змісту позовних вимог, що суперечило б засадам цивільного процесу щодо формування суджень про факти на основі доказів [7, с. 146]. Аналізуючи цивільне процесуальне законодавство, ми бачимо, що така можливість вже передбачена у ньому (ч. 1 ст. 41, ч. 2 ст. 182, ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 227 ЦПК України тощо), однак із використанням загального терміну «заперечення».

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити, що невірною є позиція, яка відкидає значення спростування в цивільному процесі. Спростування доцільно вважати первісною реакцією відповідача, який не погоджується із заявленими позивачем вимогами або ж доказами, наданими іншими учасниками процесу. Надалі, така реакція може бути або посилена поданням підстав і доказів відповідачем, в такому випадку трансформуватись або в заперечення, або в зустрічний позов; або в разі неподання підстав і доказів, – призвести до задоволення вимог позивача, якщо останнім буде надано відповідні підстави та докази.

Досліджена судова практика свідчить про те, що використання спростування може носити не тільки «теоретичний», а й практичний характер, оскільки може мати наслідком подання доказів, клопотань тощо. Більш того, причини звернення до спростування можуть бути різними і полягати у недостатності знань про можливість захисту своїх прав та інтересів в суді, неможливості отримання доказів, невідповідності до процесу. Наявність таких обставин спонукає відповідача щонайменше висловити свою позицію незгоди.

Підсумовуючи викладене, доцільно визначити спростування як необгрунтовану доказами незгоду відповідача з визначеними у позовній заяві позивачем вимогами, доказами, поясненнями, наданими позивачем та/або іншими учасниками цивільного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єлістратова А.Н. Теоретические и практические аспекты защиты ответчика против иска : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2014. 197 с.
2. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. Основные вопросы учения об иске. М., 1965. 190 с.
3. Арапов Н.Т. Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 1964. 197 с.
4. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. М., 1954. 407 с.
5. Авдюков М.Г. Судебное решение. М., 1959. 192 с.
6. Воложанин В.П. Защита субъективных прав участниками гражданского процесса. *Российский юридический журнал*. 2006. № 1. С. 142-144.
7. Трашкова Н.М. Защита ответчика в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М., 2009. 198 с.
8. Єлістратова А.Н. Теоретические и практические аспекты защиты ответчика против иска : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2014. 197 с.

9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення : 12.10.2019).
10. Хесин Д. А. Средства защиты интересов ответчика в гражданском и арбитражном судопроизводствах. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2004. № 1. С. 8-12.
11. Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., 1979. 159 с.
12. Малышев К.И. Курс гражданского судопроизводства. СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 454 с.
13. Васильева Г.Д. Защита ответчика против иска в гражданском судопроизводстве. Красноярск, 1982. 108 с.

REFERENCES:

1. Elistratova, A.N. (2014). *Theoretical and practical aspects of the defense of the defendant against the claim*. Candidate's thesis. Saratov [in Russian].
2. Dobrovol'skij, A.A. (1965). *The claim form of protection of rights. The main questions of the doctrine of the claim*. Moskva [in Russian].
3. Arapov, N.T. (1964). *Counterclaim in Soviet Civil Procedure Law*. Candidate's thesis. Saratov [in Russian].
4. Klejnman, A.F. (1954). *Soviet civil procedure*. Moskva [in Russian].
5. Avdjukov, M.G. (1959). *Judgment*. Moskva [in Russian].
6. Volozhanin, V.P. (2006). Protection of subjective rights by participants in civil proceedings. *Rossijskij juridicheskij zhurnal*, 1, 142-144. [in Russian].
7. Trashkova, N.M. (2009). *Defense of the defendant in civil proceedings*. Candidate's thesis. Moskva [in Russian].
8. Elistratova, A.N. (2014). *Theoretical and practical aspects of the defense of the defendant against the claim*. Candidate's thesis. Saratov [in Russian].
9. Civil Procedure Code of Ukraine. (2004, March 18). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].
10. Hedin, D. A. (2004). Means of protection of the interests of the defendant in civil and arbitration proceedings. *Arbitrazhnyj i grazhdanskij process*, 1, 8-12. [in Russian].
11. Dobrovol'skij, A. A., & Ivanova, S. A. (1979). *The main problems of the claim form of protection of rights*. Moskva [in Russian].
12. Malyshev, K.I. (1876). *Course of civil proceedings*. Т. 1. SPb. : Тип. М.М. Стасюлевича [in Russian].
13. Vasileva, G.D. (1982). *Defendant's defense against a claim in civil proceedings*. Krasnojarsk [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 11.12.2019